

Janky Béla:
A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Janky Béla (2005): „A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005*. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Pp. 136–148.

A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége

Janky Béla

Bevezetés

Az alábbi tanulmány azt vizsgálja, hogy miként változtak a cigány nők életésélyei a rendszerváltást követő másfél évtizedben.¹ Elsősorban a fiatal nők problémáira, ezen belül a termékenység, valamint az iskolai és munkaerőpiaci integráció közötti kölcsönhatásokra koncentrálnak. Az elemzés során elsősorban a Kemény István által vezetett 2003-as országos reprezentatív cigányvizsgálat adataira támaszkodunk, de emellett a két korábbi Kemény-féle országos cigányvizsgálat és más kutatások eredményeit, továbbá a KSH adatait is felhasználjuk.

Az utóbbi időben több olyan publikáció látott napvilágot, amely már a 2003-as országos vizsgálat adatait is felhasználva elemzi a cigányok munkaerő-piaci és iskolai esélyeit.² Az említett publikációk eredményeire csak röviden utalunk, és ebben a tanulmányban elsősorban a demográfiai magatartásra vonatkozó adatokra fordítunk kiemelt figyelmet – folyamatosan utalva a munkaerő-piaci és iskolai integrációval kapcsolatos összefüggésekre. Bár már a termékenységgel kapcsolatban is több publikációt közöltek a 2003-as adatokra építve,³ ezek vagy csak a legalapvetőbb tendenciákat érintették, vagy csak egy szűkebb témakört jártak körbe. Ebben a tanulmányban olyan új számításokat mutatunk be, amelyek részben új megvilágításba helyezik a romák demográfiai magatartása és integrációja közötti összefüggéseket.

Kiindulópontunk egy olyan tézis, amelyet az észak-amerikai szakirodalom alapján több hazai kutatásban is alkalmaztak. Eszerint a rendszerváltás idején beszűkülő munkaerő-piaci lehetőségek egyik következményeként a fiatal roma nők egy része egyre korábbi időpontban kezd gyermeket szülni, általában is nő a gyermekszám, és ez végül önmagában is hozzájárul ahhoz, hogy e cigány családok ne tudjanak kitörni a mélyszegénységből. A tézis szerint e leszakadó rétegtől élesen elválik azoknak a szerencsésebb romáknak a csoportja, akik a kedvezőbb integrációs esélyekhez igazítják demográ-

---

¹ Az elemzés legtöbb adatát szolgáltató 2003-as országos reprezentatív cigányvizsgálatot Kemény István vezette, akinek köszönettel tartozom a cigányok demográfiai magatartásának vizsgálatához nyújtott tanácsaiért. A tanulmány egy részéhez kötődő korábbi kutatásokat az Oktatási Minisztérium Deák Ferenc Ösztöndíja támogatta.

² Lásd: Kemény–Janky (2003), Kemény–Janky–Lengyel (2004), Kertesi (2005).

³ Janky (2005a), Kemény (2004).

fiai magatartásukat is: később szülnék, kevesebb gyermeket vállalnak, ahogy más tekintetben is igyekeznek asszimilálódni a többségi etnikum szokásaihoz.

Tanulmányunk mellett érvel, hogy ez a tézis módosításra szorul. Az integrációs esélyek érzékelhetően befolyásolják a demográfiai magatartást, azonban a különböző körülmények között kirajzolódó változások a tézis által előre jelzettnél színesebb képet mutatnak. A szülések számának növekedése és korábbra tolódása nem mutatható ki széles körben és egyértelmű tendenciaként. Inkább a csökkenés és a későbbre tolódás elmaradása figyelhető meg a kevésbé perspektivikus környezetben élők körében. Ráadásul a korai szülések arányának változása elválhat a felnőttkori szülések számának alakulásától, tehát két, gyakran különböző összefüggésekben mérhető jelenségről van szó.

Az alábbiakban elsőként a vizsgálataink kiindulópontjaként szolgáló tézist és a hozzá kapcsolódó hazai kutatásokat vesszük szemügyre. Ezután azt vizsgáljuk meg, hogy a körülmények változásai valóban egy társadalom alatti osztály létrejöttéhez vezethettek-e. Ennek keretében azt nézzük meg, hogyan változtak a munkaerő-piaci és iskolai integráció esélyei a fiatal roma nők számára a rendszerváltást követő másfél évtizedben. Ezt követően térünk rá a termékenységi tendenciák elemzésére. Ennek az alfejezetnek a végén utalunk a legfontosabb tanulságokra is, ami egyben a tanulmány összegzéséül is szolgál.

Társadalom alatti osztály és termékenység

Az 1993-as cigányvizsgálat adataira építő, a *Szerepváltozások* egyik korábbi kötetében megjelent tanulmányunkban (Janky, 1999) kiemeltük, hogy a cigány nők körében gyakori fiatalkori gyermekvállalás lehetetlenné teheti a későbbi munkaerő-piaci integrációhoz minimálisan szükséges iskolai végzettség megszerzését, és konzerválhatja a (többnyire mélyszegénységben élő) sokgyermekes, munkaerőpiacra ki nem lépő családanyai szerep dominanciáját a romák között. Ugyanakkor Kemény (1999) nyomán arra is rámutattunk, hogy a Magyarországon általános iskolát végző kohorszok egyre csökkenő létszáma megnyithatja az utat a romák számára a középiskolák felé – feltéve, hogy érezhetően javulnak a cigányok által sűrűn lakott régiókban is az elhelyezkedési lehetőségek.

Ahogy később is utalunk majd rá, a cigányok munkaerő-piaci esélyei nem javultak az előző cigányvizsgálat óta eltelt tíz évben. Ráadásul az utóbbi időben néhány kutatás eredményei arra utaltak, hogy a kilencvenes években nem csupán azért romlottak a cigány nők életkilátásai, mert ma már a sikeres munkaerő-piaci integráció előfeltétele a viszonylag alacsony szintű termékenység, és mindenekelőtt a szülések későbbi kezdése. Ezek a kutatási adatok azt mutatják, hogy egyes cigányközösségekben nemhogy a megválto-

zó munkaerő-piaci feltételekhez alkalmazkodva csökkenne a termékenység, hanem a reménytelen körülmények között növekszik a gyermekszám. Ráadásul a születeket egyre korábban kezdik el a cigány nők ezekben a közösségekben.

Durst (2001a) helyi kutatást végzett egy Észak-Magyarországon fekvő, különösen hátrányos helyzetű kistélepülésen. Vizsgálatainak egyik legfontosabb tapasztalata az volt, hogy az utóbbi időben a felnőttkorhoz közeledő, fiatal roma nők a korábbi generációknál nagyobb hangsúlyt helyeznek a családi értékekre, és egyre korábban kezdenek el szülni. Ladányi és Szelényi (2004) alapos csenyétei vizsgálatukban hasonló demográfiai folyamatokról számolnak be.⁴ Ennek oka – Kelly (1998) Észak-amerikai etnikai gettókra vonatkozó hipotézisét követve – Durst (2001a) szerint az, hogy a kilátástalan munkaerő-piaci helyzetben a korai gyermekvállalás „*az egyetlen lehetőség a felnőttségé válságra, a tisztelet kivívására, az önbecsülés megszerzésére*” (Durst, 2001a: 81).

Meg kell említenünk ugyanakkor, hogy Fleck és Virág (1999) a dél-bara nyai beás cigányok körében végzett kutatásának eredményei arra utalnak, hogy a vizsgált közösségekben az utóbbi egy-két évtizedben erőteljes volt a szülő korba lépő fiatalok törekvése arra, hogy gyermekvállalási mintáikat a többségi társadalom szokásaihoz igazítsák. Durst (2001b) korábbi kutatási helyszínétől nem messze eső településen végzett vizsgálatában mutatta meg, hogy adott körülmények között a cigányokra az erőteljes asszimilációs törekvések a jellemzőek, és ez a szülési szokások többséghez igazodását is jelenti.

A szóban forgó helyi vizsgálatokat szélsőséges helyzetben lévő településeken végezték. Eredményeik azonban akkor is tanulságosak, ha nem tükrözik a cigány népesség szélesebb rétegeiben tapasztalható tendenciákat. Felhívhatják ugyanis a figyelmet olyan folyamatokra, amelyek ma még csak egy szűk, különösen hátrányos helyzetű csoportban figyelhetők meg, de a romák kirekesztettségének erősödésével szélesebb körben is elterjedhetnek. Ha ez tényleg szélesebb körre lenne jellemző, az azt jelenthetné, hogy viszonylag hosszabb távon is reménytelenné válhat bármilyen, a romák integrációját segítő törekvés sikeressége. Ugyanis a most tizenéves korban szülő nők, és általában a (viszonylag korán) nagyon sok gyermeket vállaló családok egész életükre segély- és alkalmi (köz)munka függővé válhatnak azért, mert ifjúkorukban nem tudták megszerezni a munkaerőpiacra lépéshez szükséges érettséget vagy valamilyen piacképes szakképzettséget; a nagy család és a szegénység pedig később is lehetetlenné teszi a korábban elmulasztott tanulmányok pótlását. Lényeges kérdés tehát, hogy milyen széles lehet az a

⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy mind Durst (2001a), mind pedig Ladányi–Szelényi (2004) olyan módon közlik a szülési adatokat, amelyek adott esetben mesterségesen felnagyíthatják az általuk feltételezett változások mértékét (erről lásd Janky, 2005b). Ebben a tanulmányban mindazonáltal azzal a feltételezéssel élünk, hogy az általuk jelzett folyamatok valóban léteznek.

kör, ahol az országos tendenciákkal szemben haladva növekedett a termékenység szintje a rendszerváltást követő másfél évtizedben.

A termékenység növekedését és a szülések korábbra tolódását jelző kutatási eredmények egyes interpretációi szerint valóban a cigányság viszonylag széles körét érintő jelenségekről lehet szó. Ladányi és Szelényi (2004) mellett érvel, hogy a romák kirekesztettségének az utóbbi másfél évtizedben kialakuló formája többé-kevésbé leírható az „*underclass*” Wilson (1987) által használt explikációjával, amelyet a nagyvárosi gettóknban élő, munkaerőpiacról kiszorult, észak-amerikai feketék helyzetének leírására alkalmazott. Ez a tézis magában foglalja azt is, hogy a mélyszegénységből menekülni képes romák „középosztályosodnak”, és a nem cigány környezetbe lakóhely és életvitel – köztük szülési szokások – tekintetében is igyekeznek beolvadni.

Munkaerő-piaci helyzet és iskolázottság

A cigányok munkaerő-piaci helyzetére vonatkozó adatok szerint a romák döntő többsége számára belátható időn belül elérhetetlen bármilyen tartós munkavállalási lehetőség. A legutóbbi két cigányvizsgálat adatai arra utalnak, hogy a rendszerváltozás időszakától kezdődően rendkívül alacsony szinten stabilizálódott a cigányok foglalkoztatottsága (1. táblázat). Ráadásul ennek csak egy része teljes munkaidőben végzett, rendszeres keresetet nyújtó, legális állás (Kemény–Janky–Lengyel, 2004). Kertesi (2005) ráadásul rámutat, hogy az éppen munkával rendelkezők egy jelentős része is olyan instabil (a szociális ellátórendszerrel gyakran összefüggő) foglalkoztatási formákban dolgozik, amelyek aktuálisan ugyan munkát biztosítanak, de egyúttal újratermelik a későbbi munkanélküliséget. Nagyon keveseknek van esélye arra, hogy valós perspektívát nyújtó, tartós kereseti lehetőséghez jussanak.

1. táblázat

A cigány férfiak és nők foglalkoztatottsága 1971 és 2003 között (%)*

	1971	1978	1987	1993	2003
Férfiak	85,2	77,3	74,4	28,8	29,2
Nők	30,3	47,0	49,3	16,3	16,3
Együtt	<i>n.a.</i>	62,0	62,0	22,6	22,7
N	<i>n.a.</i>	2875	3888	4842	3081

Forrás: 1971-es, 1993-as és 2003-as országos reprezentatív cigányvizsgálat.

* 15–54 éves nők és 15–59 éves férfiak százalékában

n.a.: nincs adat

Az 1. táblázat azt is megmutatja, hogy a roma nők a férfiaknál alacsonyabb arányban rendelkeztek munkahellyel az államszocializmus időszakában. Ez nem utolsósorban a magas termékenységnek volt köszönhető. Figyelemre méltó, hogy a nők a férfiakéhoz hasonló arányban veszítették el munkahelyeiket a nyolcvanas évek második felétől kezdve. Azaz jelenleg is jóval alacsonyabb körökben a foglalkoztatottak aránya, mint a férfiak között.

A cigányvizsgálatok adatai megerősítik azt a feltételezést, miszerint a fiatal roma nők döntő többsége számára kilátástalan a munkaerő-piaci integráció, és ezért nagyobb hangsúlyt fektethetnek a gyermekvállaláson keresztül történő státusemelkedésre –, ami persze tovább csökkenti bármilyen jövőbeni integrációs folyamat esélyeit.

A termékenységi adatok értelmezéséhez fontos tudnunk, hogy az ország különböző régióiban egymástól eltérő módon változtak a munkaerő-piaci lehetőségek. Budapesten kiugróan jó a helyzet, és itt érezhető javulás következett be az 1993-as cigányvizsgálat óta. A Dunántúlon jobbak a lehetőségek, mint keleten, de javulásról itt sem lehet beszámolni.

Az iskolai esélyek tekintetében némileg összetettebb a helyzet. A kilencvenes években a középiskolai kapacitásbővítés, a normatív finanszírozás és a hazai demográfiai trendek együttesének köszönhetően mindenki számára javultak az általános iskola utáni továbbtanulás esélyei. Ennek következményei Havas, Kemény és Liskó (2002) iskolavizsgálatának adataiban is tetten érhetők. A kilencvenes évek első felében az általános iskolát végzett cigányok fele, az évtized végén pedig már háromnegyede tanult tovább – többségük szakmunkásképzőben.

Látnunk kell azonban, hogy az iskolázottsági mutatók javulása mögött a roma fiatalok lemaradásának a növekedése áll. A legtöbb szakmunkás végzettség jelenleg rosszabb elhelyezkedési esélyeket nyújt, mint a hetvenes években az általános iskola elvégzése. Komoly lehetőségek leginkább az érettségivel rendelkezők számára adóttak. A 2003-as felmérés adatai szerint ugyanakkor a 20–24 éves roma fiataloknak csupán huszada rendelkezett középiskolai végzettséggel, és további 2% tanult még ebben az iskolatípusban.

A nők körében a továbbtanulók aránya nem magasabb, mint a férfiak esetében, annak ellenére, hogy az 1993-as cigányvizsgálat eredményei arra utaltak, hogy a nem cigányokhoz hasonlóan körökben is jobban teljesítenek az iskolában a lányok. Nincs nyoma annak, az államszocializmus időszakában az alacsonyabb státusú, főleg falusi családokra jellemző stratégiának sem, hogy a lánygyermeknek érettségig vezető pályáját erőteljesebben támogatják, míg a fiúk esetében a szakmaszerzés és a korai munkába állási képességet tartják a szülők fontosabbnak. A 2003-as cigányvizsgálat adatai szerint a cigányok körében a fiúk legalább olyan arányban tanulnak tovább középiskolában, mint a lányok.

A cigányvizsgálat adatai azt is egyértelműen megmutatják, hogy akik korábban vállaltak gyermeket a többiekénél, azok jóval kisebb arányban tudnak

továbbtanulni. Az 1990 és 2002 között a 18 éves koruk előtt szülő roma nők mindössze 3%-ának volt az általános iskolainál magasabb végzettsége (vagy készült ilyen megszerzésére a kutatás idején). Azok körében, akik ebben az időszakban legalább 18 évesen szültek, ez az arány 27%.

Összességében tehát a munkaerő-piaci fejleményekhez hasonlóan az iskolai adatok is erősíthetik azt a gyanút, hogy a cigány nők számára nem elég erős az ösztönzés a termékenység csökkentésére és a gyermekvállalás megkezdésének későbbre halasztására. A szülésekre vonatkozó adatok mindezek ellenére nehezen összeegyeztethetők az „underclass hipotézisből” levezethető predikciókkal.

Termékenység

A különböző életkorú cigány nők élveszülési adatai alapján kalkulálható teljes termékenységi arányszám (TTA)⁵ viszonylag közel áll ahhoz a mutatóhoz, amelyet az 1930–31-es népszámlálás megfelelő adatai alapján becsülhetünk (2. táblázat). Ugyanakkor a cigány nők a gyermekek születését korábban kezdik, és korábban is fejezik be, mint a hazai népesség tette az első világháborút követő években.⁶ Az 1920-as éveket követő évtizedekben a születések számának csökkenése Magyarországon elsősorban a szülések sorának korábbi megszakításából adódott, miközben lényegében stagnált a 20 évesnél fiatalabban gyermeket vállalók aránya.⁷

A kilencvenes években elkezdődött a gyermekvállalás megkezdésének késleltetése a magyarországi nők körében. A 15 évvel ezelőtti 25–26 éves életkor helyett ma már 27–28 évesen szülik első gyermeküket a magyar nők (Spéder, 2004). A romák körében egészen más a helyzet. Jelenleg a cigány nők átlagosan 20 éves korukban szülik első gyermeküket, és ez az életkor nem változott jelentősen az elmúlt évtizedekben. Tízből három cigány nő 18 éves kora előtt már anyává válik, és nagyjából kétharmaduk szül legkésőbb 20 évesen.

A gyermekvállalás késleltetése a teljes termékenységi arányszám esésével is együtt járt. A kilencvenes évek elején mért 1,8-as értékről az ezredfordulóra 1,3-ra csökkent ennek a mutatónak az értéke Magyarországon. A cigány nők körében az arányszám értéke jelentősen magasabb. Azonban – szemben a sokak által megfogalmazott várakozásokkal – nem növekedett a termé-

---

⁵ A mutató definícióját ld. Kamarás F. tanulmányának első lábjegyzetében, a kötet 93. oldalán (szerk.).

⁶ A 20. század első évtizedeiben még igen alacsony volt azoknak a nőknek az aránya, akik 14 éves koruk után is folytatták iskolai tanulásaikat, tehát a tinédzser anyák akkori alacsony aránya valószínűleg nem az iskola családalapítást késleltető hatásának köszönhető.

⁷ Magyarországon a Nyugat- és Dél-Európában szokásosnál korábban születtek meg első gyermekeiket a nők – miközben a teljes termékenység szintje nem volt magasabb a nyugati országokban jellemző szintnél (Pongrácz–S. Molnár, 1994).

Szerepváltozások

kenység a rendszerváltást követően. Sőt, a 2003-as vizsgálatot megelőző években némileg csökkent is a cigány nőkre vonatkozó TTA értéke (3,3-ról 3,0-ra). Az viszont tény, hogy a csökkenés mértéke nem tartott lépést a nem cigány népességben tapasztalható változásokkal.

2. táblázat

1000 megfelelő korú nőre jutó élveszülések száma és a teljes termékenységi arányszám a cigányok és az össznépesség körében 1921 és 2002 között

Időszak	Korcsoportok							Teljes termékenységi arányszám
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49	
Teljes népesség								
1921	40,7	202,0	212,1	126,7*		25,2	116,8	3,8
1930–31	40,9	158,5	151,8	110,7	74,8	15,7	88,0	2,8
1969–70	51,0	162,2	111,0	52,8	19,0	2,3	56,6	2,0
1990–93	36,8	138,2	114,7	48,2	16,5	1,8	47,9	1,8
1995–98	28,7	89,3	99,4	49,2	17,0	1,8	40,2	1,4
1999–2002	22,6	67,1	92,6	55,9	20,0	1,4	37,9	1,3
Cigányok								
1990–93	137,0	217,8	141,6	98,4	51,9	10,4	111,7	3,3
1995–98	134,3	219,3	155,8	95,9	50,4	6,3	118,0	3,3
1999–2002	120,8	218,1	133,7	64,1	48,6	6,7	102,0	3,0

Forrás: KSH (1995, 1998, 2000, 2002, 2003), továbbá az 1993-as és 2003-as cigányvizsgálat. *Megjegyzés:* A 2003-as cigányvizsgálat adatai hasonlóak az 1993-as vizsgálat 1990–93-ra vonatkozó korosztályos adataihoz, és ugyanaz a teljes termékenységi arányszám adódik erre az időszakra vonatkozóan a két felmérés alapján.

* A 30–39 évesekre vonatkozó adat.

A teljes cigány népességre számított TTA több szempontból is csalóka lehet. Az átlagos értékek divergáló tendenciákat rejthetnek.⁸ Továbbá az idősebbek esetleg csökkenő termékenysége láthatatlanná teheti a fiatalok növekvő gyermekvállalási kedvét. Ezért megvizsgáltuk a 18 évesnél fiatalabban szülő nők arányát is. Továbbá megpróbáltuk lehatárolni azt a kört, amelynek leginkább rossz helyzetben lévő tagjai vizsgálata alapján fogalmazták meg az emelkedő termékenység hipotézisét (3. táblázat).

⁸ Az USA-beli népszámlálási adatok elemzése során Haines (2002) rámutat arra, hogy a feketék demográfiai magatartása az utóbbi évtizedekben többé-kevésbé folyamatosan közelít a fehér népességéhez. Jelenleg már minimális a különbség a két populációban mért TTA között. Tehát még a kiinduló tézis eredeti szülőhelyén is nehéz lenne a teljes etnikumra vonatkozó, teljes életpályára vonatkozó termékenységi adatok alapján alátámasztani az „underclass” pozícióba sodródott kisebbség fiatalkori termékenységének növekedésére vonatkozó feltételezést.

Külön elemeztük tehát a felmérés idején Észak- és Kelet-Magyarország falvaiban élő nők utóbbi másfél évtizedben történt szülei tendenciáit.⁹ Továbbá ezen a csoporton belül lehatároltuk még azokat, akik munkajövedelem nélküli háztartásokban élnek, ráadásul olyan településen, ahol a (mintába került) munkaképes korú cigányok kevesebb, mint 15%-ának van munkája. Ezeken a csoportokon belül már kimutatható a mintában a termékenység növekedése.¹⁰

Azonban látnunk kell, hogy a kiválasztott alminták a cigány népességnek csupán negyedét, illetve tizedét teszik ki. Továbbá a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet alátámasztani azt a feltételezést, miszerint a termékenység növekedésének fő motorja a tinédzserkori anyaság terjedése lenne. A születési arányszám a két almintában szereplő 15–19 évesek körében csökken. A leghátrányosabb csoportban a 18 évesnél fiatalabban szülő nők aránya igen magas, de radikális növekedést itt sem tudtunk mérni. A szóban forgó almintákban leginkább a húszas éveik első felében szülnék különösen sok (és egyre több) gyermeket a nők.

Azért, hogy tovább árnyaljuk a fentiekben kapott képet, és a különböző társadalmi környezetben élő cigányok termékenységének a változásáról többet tudjunk mondani, a keleti országrészben élő cigányok szüleit a központi régióban, illetve a Dunántúlon élő roma nők demográfiai magatartásával vetettük össze. A keleti országrészben tapasztalható stagnálással szemben a Dunántúlon a teljes népesség körében tapasztalt mértékhez hasonlóan csökkent a termékenység, amely már a kilencvenes évek elején is alacsonyabb volt a cigány népesség átlagánál. Ugyanakkor, ahogy a különösen hátrányos helyzetű térségekben a termékenység növekedése nem köthető a tinédzserkori anyaság terjedéséhez, a termékenység-csökkenés itt sem a nagyon fiatal anyák arányának csökkenéséből származik (bár a 18–24 évesek között egyértelmű a csökkenés).

A legjelentősebb változás a jelenleg Budapesten és környékén élő romák körében figyelhető meg (akiknek egy jelentős része nem a fővárosban született). A fővárosi mintába került népességet a kilencvenes évek elején kiugróan magas, 4,3-es TTA jellemezte. A kilencvenes évek végén ez az érték zuhanni kezdett (a felmérést megelőző négy év átlaga 2,8 volt). Azonban ez esetben sem a szülei későbbre halasztásáról volt szó, ugyanis a fővárosban és környékén élők körében a tinédzser anyák aránya eléri a vidéki cigány népesség átlagát. Úgy tűnik inkább, hogy ebben a régióban hamarabb hagyják abba a szülést a nők, mint egy évtizeddel korábban.

---

⁹ Ebben a térségben a legrosszabbak a cigányok életkörülményei, és a korábban említett kutatási eredmények is ebből az országrészből érkeztek.

¹⁰ És az nagy valószínűséggel állítható, hogy a minta alapjául szolgáló alapsokaságban legalábbis nem csökkent a termékenység.

Szerepváltozások

3. táblázat

Az 1000 megfelelő korú nőre jutó elveszülések száma korcsoportonként és a teljes termékenységi arányszám a cigányok egyes csoportjaiban*
1990 és 2000 közötti időszakokban

Időszak	Korcsoportok						Teljes term. arányszám	18 évesnél fiatalabb anyák (%)**
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49		
Cigányok								
1990–93	137,0	217,8	141,6	98,4	51,9	10,4	3,3	34
1995–98	134,3	219,3	155,8	95,9	50,4	6,3	3,3	22
1999–2002	120,8	218,1	133,7	64,1	48,6	6,7	3,0	29
A 2003-ban munkajövedelem nélküli háztartásokban élő cigányok (a minta 45%-a)								
1990–93	134,0	224,6	152,5	74,1	56,1	14,0	3,3	36
1995–98	154,5	227,9	168,4	100,1	75,2	11,1	3,7	23
1999–2002	136,7	262,7	138,1	74,4	53,0	8,8	3,4	29
A 2003-ban északi és keleti falvakban élő cigányok (a minta 25%-a)								
1990–93	191,8	216,0	171,3	60,8	10,9	0,0	3,3	38
1995–98	152,7	253,5	188,6	59,0	46,9	0,0	3,5	23
1999–2002	128,0	301,4	125,2	55,6	39,6	18,5	3,4	32
A 2003-ban különösen hátrányos helyzetű cigányok*** (a minta 9%-a)								
1990–93	200,0	191,9	175,4	31,2	52,6	0,0	3,3	42
1995–98	176,5	247,1	171,7	52,6	31,2	0,0	3,4	27
1999–2002	162,5	357,2	133,3	53,8	37,0	0,0	3,7	46

Janky Béla: A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége

Időszak	Korcsoportok						Teljes term. arány-szám	18 évesnél fiatalabb anyák (%)**
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49		
Keleti országrész (a minta 61%-a)								
1990–93	147,5	206,5	145,0	84,2	31,0	12,4	3,2	40
1995–98	132,1	232,3	160,7	90,8	65,7	3,8	3,4	23
1999–2002	127,1	255,7	133,9	69,6	58,6	8,1	3,3	29
Budapest és Pest megye (a minta 14%-a)								
1990–93	142,3	292,4	188,2	159,7	38,9	17,8	4,3	33
1995–98	174,5	201,8	178,3	169,6	46,1	18,1	4,0	30
1999–2002	120,7	158,5	156,2	65,5	36,9	7,6	2,8	37
Dunántúl (a minta 25%-a)								
1990–93	152,4	235,7	122,4	32,0	50,4	0,0	3,0	22
1995–98	117,7	200,3	127,5	74,9	18,9	4,6	2,7	15
1999–2002	104,9	152,0	123,0	51,1	36,9	3,4	2,4	27
Oláhigány kötődésű**** (a minta 35%-a)								
1990–93	139,1	246,4	167,6	84,3	27,0	5,0	3,4	37
1995–98	145,0	229,6	184,5	106,5	61,9	3,7	3,7	20
1999–2002	107,0	231,2	147,8	65,5	64,8	2,4	3,1	29
Beás kötődésű**** (a minta 10%-a)								
1990–93	127,1	230,9	119,4	48,9	30,6	8,1	2,9	17
1995–98	113,5	210,0	110,2	78,2	75,6	0,0	2,9	5
1999–2002	97,4	240,6	134,5	40,9	48,1	7,3	2,9	20

Forrás: A teljes cigány népesség 1990–93-as adataira vonatkozóan az 1993-as cigányvizsgálat, a többi adatra vonatkozóan a 2003-as cigányvizsgálat

Megjegyzések: * A 2003-as lakóhely és kötődés alapján. ** Az adott időszakban első gyermeküket szülő nők százalékában, korévvvel számolva. *** Északi és keleti falusi, munkajövedelem nélküli háztartásban élők, akik olyan településen élnek, ahol a mintába került munkaképes korú cigányok kevesebb, mint 15%-ának van munkája. **** Beszél valamilyen oláhigány/beás nyelvjárást vagy cigány/beás nemzetiségűnek vallja magát.

Az ország három régiójának elemzése csak nagyon elnagyolt képet rajzolhat a társadalmi környezet, az ösztönzők és a termékenységi magatartás összefüggéseiről. Mégis jól látható, hogy a kevesebb lehetőséget nyújtó keleti országrész egészének átlagában is magas marad a termékenység, míg a cigányok számára is valamivel perspektivikusabb Dunántúlon a termékenység csökkenése lépést tart a nem cigány népességben tapasztalható tendenciákkal. Távolról sincs szó azonban arról, hogy a cigány népesség termékenységi magatartása tekintetében (mint ahogy más tekintetben sem) beolvadna a többségi etnikumba. A munkaerő-piaci helyzet szempontjából kiugró (és a kilencvenes évek során javuló) lehetőségeket kínáló fővárosban és környékén egy (többségében Kelet-Magyarországról származó) magas termékenységgel jellemezhető populáció gyorsan változtatott demográfiai magatartásán. Viszont nem állítható, hogy a jövedelmi helyzetét tekintve „alsó-középosztályosodó” fővárosi roma népesség demográfiai magatartása a többséghez igazodna – az ezredforduló környékén még a náluk jóval kedvezőtlenebb körülmények között élő dunántúli romák termékenységi szintjéig sem jutott el a szülések számának a csökkenése. A húszas évek végén járó nők már kevesebb gyerekekkel is megelégednek, de a fiatalok továbbra sem halogatják a szülés elkezdését. A Dunántúlon az alacsonyabb termékenység viszonylagosan magas továbbtanulási aránnyal párosul, ám a fővárosra ez sem igaz.

Érdekes külön figyelmet szentelni a dunántúli cigányok egy speciális csoportjának, a beásoknak. Ők a cigányság más csoportjainál később költöztek a falvakba, később kezdtek tömegesen iskolába járni és munkát vállalni. Rájuk (azokra, akik 2003-ban vállalták a beás identitást) a tinédzser anyák nyolcvanas évekhez és más cigánycsoportokhoz képest alacsony aránya, és folyamatosan javuló iskolai integráció a jellemző – meglehetősen rossz munkaerő-piaci esélyek és jövedelmi viszonyok mellett (v.ö. Fleck–Virág, 1999).¹¹ A TTA körökben viszont nem csökkent, szemben más dunántúli cigánycsoportokkal. A beások demográfiai magatartásában bekövetkezett változások megértéséhez valószínűleg az államszocializmus alatti történetük mélyebb elemzésére lenne szükség.

Az adatok erősítik azt a sejtést, hogy a termékenységet a munkaerő-piaci esélyek komolyan befolyásolják, azonban az első szülések időzítésére ennek nincs olyan jelentős hatása. Azonban ez nem jelenti azt, hogy az első szülé-

---

¹¹ A korai gyermekvállalásra vonatkozóan regressziós elemzés segítségével kísérletet tettünk a meghatározó tényezők oksági vizsgálatára is (Janky, 2004). A becslések eredményei arra utalnak, hogy a munkaerő-piaci esélyek közvetlen szerepe csekély, és korlátozott a szegregáció hatása is. A sokkal perspektivikusabb településeken és régiókban élő cigány nők is többnyire hasonló gyakorisággal válnak igen fiatalon anyává, mint a reménytelen, gettósodó kistérségek elcigányosodó falvaiban élők. A legerősebb hatású változónak a beás kötődés bizonyult. A beások körében jóval alacsonyabb azok aránya, akik 18 éves koruk előtt szülnék gyermeket, és ez a különbség nem vezethető vissza az általunk figyelembe vett egyéb befolyásoló tényezők hatására. Ez az elemzés azonban a rendszerváltást követő másfél évtized összes szüülésének keresztmetszeti elemzésén alapul.

sek időzítése csak az egyes közösségek lassan változó hagyományaitól függ. A cigányok bármilyen szempont szerint képzett csoportját tekintjük, egyértelműen kitűnik,¹² hogy a kilencvenes évek közepén néhány évre minden alcsoportban lecsökkent a tinédzser korú nők születeinek az aránya, majd a kilencvenes évek végétől újra emelkedni kezdett a nagyon fiatal anyák aránya (bár a kilencvenes évek elejéhez képest inkább alacsonyabb, mint magasabb szintre tért vissza).¹³ A csökkenés egybeesik azzal az időszakkal, amikor megugrott a középszintű oktatás szabad férőhelyeinek a száma. Az adatok arra utalnak, hogy a fiatal cigány nők egy része erre reagált, későbbre halasztva házasodását. Talán az első nagyobb számban belépő, és részben végzett generáció iskolai és későbbi munkaerő-piaci kudarcai járulhattak hozzá a korábbi arányokhoz való visszatéréshez. Ez azonban csak spekuláció, a jelenség további vizsgálatokat kíván.

***

Összegzésképpen elmondható, hogy markánsan elkülönülő, divergáló folyamatok helyett leginkább „középutas”, illetve „vegyes” trendeket figyelhetünk meg a cigányok különböző csoportjainak demográfiai magatartására vonatkozóan. A probléma nem a termékenység növekedése és a tinédzserkori anyaság terjedése, hanem az, hogy a korábban jellemző, magas termékenységi szint és a nagyon fiatal anyák magas aránya a cigányok többségének otthon adó keleti országrészben nem csökken, illetve nem csökken olyan mértékben, hogy legalább egy kedvező oktatás- és munkaerőpiac-politikai változás esetén a továbbtanulás, valamint később a munkaerőpiacra belépés a legtöbb cigány nő számára reális alternatíva legyen. A budapesti adatok ugyanakkor megmutatták, hogy nagyon kedvező munkaerő-piaci esélyek esetén nagyon gyorsan változtatnak családtervezési stratégiájukon a már felnőtt cigányasszonyok. A tinédzser korú anyák egyértelmű csökkenése az 1995 és 1998 közötti időszakban arra utal, hogy a javuló iskolai kilátások is nagyon hamar képesek régóta fennálló szokások megváltoztatására – legalábbis addig, amíg még valós integrációra nyújtanak reményt.

Irodalom

- Durst J., 2001a: „Nekem ez az élet, a gyerekek.” Gyermekvállalási szokások változása egy kistalasi cigány közösségben. Századvég, 3. sz., pp. 71–92.
Durst J., 2001b: A bordói „nem igazi cigányok.” Beszélő, III/VI. sz., pp. 7–8.
Fleck G.–Virág T., 1999: Egy beás közösség múltja és jelene. Budapest: MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.

¹² Ha egyes csoportok esetében nem is mindig statisztikailag szignifikáns módon.

¹³ Az évenkénti adatok elemzése is azt mutatja, hogy ezen a periduson belülről esik a csökkenés időszaka.

Szerepváltozások

- Haines, M. R., 2002: Ethnic differences in demographic behavior in the United States: Has there been a convergence? NBER Working Paper No. 9042.
- Havas G.–Kemény I.–Liskó I., 2002: Cigány gyerekek az általános iskolában. Budapest: OKI–Új Mandátum.
- Janky B., 1999: A cigány nők helyzete. In: Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy., szerk.: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium–TÁRKI, pp. 217–238.
- Janky B., 2004: A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében. Kézirat, Budapest.
- Janky B., 2005a: A gyermekvállalás időzítése a cigány nők körében. Beszélő, III/X. sz., január.
- Janky B., 2005b: A cigány nők termékenysége a rendszerváltozás után. Kézirat, Budapest.
- Kelly, M.P.F., 1998: Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In: Lengyel Gy.–Szántó Z., szerk.: Tőkefajták. Budapest: Aula. [Eredetileg megjelent: Towanda's triumph: social and cultural capital in the transition to adulthood in the urban ghetto. International Journal of Urban and Regional Research, vol. 18 (1994);, pp. 88–111.]
- Kemény I., 1999: Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In: Kemény I., szerk.: A cigányok Magyarországon. Budapest: MTA, pp. 229–256.
- Kemény I., 2004: A magyarországi cigány népesség demográfiája. Demográfia, 47. évf. 3–4. sz., pp. 335–346.
- Kemény I.–Havas G., 1996: Cigánynak lenni. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy., szerk.: Társadalmi Riport 1996. Budapest: TÁRKI, pp. 352–380.
- Kemény I.–Janky B., 2003: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. Esély, 2003/6.sz., pp. 58–73.
- Kemény I.–Janky B.–Lengyel G., 2004: A magyarországi cigányság 1971–2003. Budapest: Gondolat.
- Kertesi G., 2005: Roma foglalkoztatás az ezredfordulón: A rendszerváltás maradandó sokkja. Szociológiai Szemle, megjelenés alatt.
- KSH, 2003: Demográfiai évkönyv 2003. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH, 1998: Magyar Statisztikai Évkönyv 1998. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH, 2000: Magyar Statisztikai Évkönyv 2000. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH, 2002: Magyar Statisztikai Évkönyv 2002. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH, 1995: A népesedési helyzet főbb jellemzői 1995. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Ladányi J.–Szelényi I., 2004: A kirekesztettség változó formái. Budapest: Napvilág.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E., 1994: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata. KSH NKI Kutatási Jelentései 53. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Spéder Zs., 2004: Gyermekvállalás és a párkapcsolatok alakulása. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy., szerk.: Társadalmi Riport 2004. Budapest: TÁRKI, pp. 137–151.
- Wilson, W. J., 1987: The truly disadvantaged. The inner city, the underclass, and public policy. Chicago–London: The University of Chicago Press.